

УДК 159.923.2

Лариса МИХАЛЬЧИШИН

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У роботі представлено результати дослідження становлення особистісної ідентичності старшокласників. Вивчена динаміка становлення структурних компонентів особистісної ідентичності. Визначені психологічні особливості, критерії, рівні її становлення. Встановлені засоби та шляхи продуктивного її розвитку, принципи психокорекційної роботи.

Ключові слова: особистісна ідентичність, вікова криза проєктивні методики, сензитивність, рефлексія, емоційно-оціннісне самоставлення, когнітивний, емоційно-оцінний, часовий компоненти особистісної ідентичності.

Лариса МИХАЛЬЧИШИН

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

В работе представлены результаты изучения становления личностной идентичности старшеклассников. Изучена динамика становления структурных компонентов личностной идентичности. Определены психологические особенности, критерии, уровни ее становления. Установлены способы и пути продуктивного ее развития, принципы психокоррекционной работы.

Ключевые слова: личностная идентичность, возрастной кризис, проєктивные методики, сензитивность, рефлексия, эмоционально-ценностное самоотношение, когнитивный, эмоционально-оценочный, временной компоненты личностной идентичности.

Актуальність дослідження. Проблема формування ідентичності є дуже актуальною саме на сучасному етапі розвитку нашої країни, що обумовлено стрімким збільшенням кількості індивідуальних варіацій життєвого шляху, швидкою зміною цінностей

та стереотипів, а також великими розбіжностями у нормах та вимогах, які ставить суспільство стосовно дитини та дорослого, що загалом значно ускладнює процес самовизначення.

Для сучасного етапу розвитку України характерна трансформація соціальних, культурних умов існування, що зумовлює необхідність виховання підростаючого покоління, здатного до особистісного зростання, активного включення до соціального життя країни. Одним із напрямів розв'язання поставленої проблеми виступає дослідження особистісної ідентичності як динамічного переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості, психологічні особливості якого в умовах суспільної реконструкції визначають специфіку соціальної ідентифікації особистості.

Сензитивним для становлення особистісної ідентичності виступає юнацький вік: головне завдання цього етапу полягає в інтеграції особистістю уявлень про власне «Я» під час подолання вікової кризи. Інтегративний характер цього феномену обумовлює вивчення ідентичності як показника психічного здоров'я (В.А. Ананьєв, Е. Еріксон, В.В. Колпачников, К. Хорні), здатності до самоактуалізації (А. Маслоу); переживання індивідуальності (О.Б. Весна, Р. Ленг, Е. Фромм, Ю. Хабермас); умови освоєння суспільного та індивідуального простору (Е. Гідденс, М.Р. Гінзбург, Е. Еріксон, Д.І. Фельдштейн); основи самовизначення (Т.М. Буякас); самопрезентації (Р. Баумайстер, Р. Тайс, Д. Хаттон). Порушення ідентичності виявляється у негативному самоставленні, знеціненні особистості, презентує конфліктний напрям її розвитку (Е. Еріксон, Л.Г. Юнін, Р. Ленг).

Експериментальний напрям аналізу ідентичності представлений невеликою кількістю робіт, спрямованих на дослідження окремих її видів: особистісної (Н.В. Антонова); етнічної (Л.Д. Климанська, Л.І. Науменко, В.Ю. Хотинець); статевої (І.В. Романов). У центрі уваги інших наукових досліджень лежить ідентичність в єдності особистісного та соціального аспектів в різних вікових групах: студентство (Т.М. Буякас, В.І. Воронова, Г.В. Ложкін, О.М. Плющ); респонденти середнього віку (І.О. Старовойтова). Проблема вивчення психологічних особливостей становлення особистісної ідентичності в юнацькому віці у вітчизняній психології висвітлена недостатньо.

Актуальним є аналіз засобів становлення особистісної ідентичності. Увага переважної більшості вчених спрямована на створення методик для психокорекції окремих структурних компонентів особистісної ідентичності (Р. Ассаджолі, Є. Берн, І.В. Дубровіна, Ф. Перлз, К. Роджерс, К. Рудестам, Р. Смід, І. Ялом). Досліджується роль художніх засобів у розвитку самосвідомості особистості читача (М.М. Бахтін, Р.Р. Каракозов, С.І. Коптева, Л.І. Рожина).

Водночас недостатньо дослідженими є психологічні особливості, рівні становлення особистісної ідентичності, механізми та засоби оптимізації цього процесу в юнацькому віці в умовах сучасної школи. Отже, психологічна значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: «Становлення особистісної ідентичності в юнацькому віці».

Об'єкт дослідження: особистісна ідентичність у ранньому юнацькому віці, у нашому випадку – ліцеїстів.

Предмет дослідження: процес становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні змісту та структури особистісної ідентичності, вивченні психологічних особливостей її становлення, визначенні засобів та шляхів оптимізації означеного процесу в юнацькому віці.

Відповідно до поставленої мети нами були визначені наступні **завдання** дослідження:

- виявити психологічні особливості та динаміку становлення особистісної ідентичності в юнацькому віці;
- визначити систему критеріїв та показників діагностування рівнів становлення особистісної ідентичності учнів юнацького віку;
- розробити й апробувати психокорекційну модель становлення особистісної ідентичності старшокласників, дати практичні рекомендації для роботи шкільних психологів та вчителів ліцею з учнями раннього юнацького віку.

Для розв'язання поставлених завдань нами була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала використання комплексу теоретичних та емпіричних **методів**: аналіз психолого-педагогічної літератури, систематизація, узагальнення теоретичного

та емпіричного матеріалу; прикладна частина дослідження була виконана з використанням методів спостереження, бесіди, стандартизованих опитувальників та проєктивних методик для вивчення компонентів досліджуваного феномену, психолого-педагогічного експерименту (констатувального, формувального, контрольного), психологічної консультації, вивчення продуктів діяльності учнів. Обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою методів математичної статистики.

Дослідження виконувалася на базі Дрогобицького ліцею ім. Івана Франка. У дослідженні брали участь десятикласники та одинадцятикласники, загалом – 50 осіб. До контрольної та експериментальної груп увійшли по 25 старшокласників-ліцеїстів.

Огляд проблеми. Розгляд генетичного аспекту становлення ідентичності особистості, на нашу думку, доцільно проводити на основі інтеграції позицій вчених Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна, Л.Ф. Обухової, Д.І. Фельдштейна, І.І. Чеснокової [7, 28 – 30] та зарубіжних Г. Блюма, Ф. Грінейкра, М. Кляйна, Р. Тайсона, Ф. Тайсона, К. Юнга [8, 135 – 137].

Сензитивність раннього юнацького віку для становлення особистісної ідентичності детермінована такими його особливостями: розвиток формального мислення, рефлексії, емоційно-ціннісного самоставлення, смислової та світоглядної систем, пошук смислу життя, спрямованість у майбутнє, формування часової транспективи, експериментування, апробація нових елементів «Я» (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Р. Гінзбург, І.В. Дубровіна, Д.О. Леонтєв, Ж. Піаже, В.О. Татенко, Д.І. Фельдштейн та ін.) [1, 20 – 25]. Умовою становлення особистісної ідентичності виступає продуктивне подолання вікової кризи (Л.І. Анциферова, В.І. Воронова, Л.С. Виготський, Е. Гідденс, Е. Еріксон, Г.В. Ложкін, Дж. Марсія, Х. Ремшмідт, Р. Тайсон, Г.О. Цукерман), пов'язаної зі зміною соціальної ситуації розвитку – свідомим переходом від позиції дитини до позиції дорослого [5, 3 – 5]; [6, 5 – 7]. Критеріями особистісної ідентичності, які представляють окремі аспекти її становлення, виступають рефлексія (Е. Гідденс, К. Мей, Л.Д. Годорів); особистісні цінності (А. Якобсон-Уайдінг); смисл життя (Х. Ніємі); сталість емоційних переживань (К. Ізард) [9, 27 – 31]; [10, 289 – 290].

На нашу думку, недостатньо вивченою є структура ідентичності: увага більшості науковців (А. Якобсон-Уайдинг, П. Вайнріх, А. Внтерман, К. Ізрд, Х. Ніємі, В.В. Столін, Е. Еріксон) спрямована на аналіз її окремих компонентів [12, 114 – 117]; [13, 80 – 86]. Низкою дослідників проведене вивчення особливостей та динаміки становлення компонентів особистісної ідентичності: когнітивного – методики «САРД» (Смисловий аналіз реального діалогу), «КА» (Контент – аналіз), «Дієслова» Г. Малейчука, емоційно-оцінного – «Методика дослідження самоставлення» (МДС) С. Пантисєва, часового – модифікований варіант тесту рольових конструктів, розроблений Т. Снегирьовою [2, 66 – 75]; [5, 4 – 5]. Як допоміжні були використані методики «Золотий вік» Б. Заззо, проєктивна методика для вивчення проблем раннього юнацького віку Л. Воробйової та М. Татевосова, методика «Діагностика внутрішнього конфлікту» О. Фанталової, графічні методики прямого оцінювання О. Прихожан [15, 197 – 201].

Аналіз отриманих результатів названими вище авторами дав можливість визначити поняття «особистісна ідентичність» як динамічне переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості, виділити його структурні компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний, часовий. Когнітивний компонент особистісної ідентичності представлений трьома типами ідентифікації особистості з власним «Я»: *ситуативний*, який виявляється у недиференційованості, відсутності опосередкованості самосприйняття та низькому рівні активності, пасивності у процесі організації свого «Я»; *незбалансований*, що характеризується певною диференційованістю, опосередкованістю самосприйняття Я-концепцією та неопосередкованістю концепцією «Іншого», нестабільним проявом активності в побудові «Я»; *інтегративний*, який проявляється у диференційованості та опосередкованості самосприйняття, високому рівні свідомої активності особистості в процесі організації свого «Я».

Особливості емоційно-оцінного компонента особистісної ідентичності полягають у: *позитивній закритості*, яка характеризується переживанням самоцінності, самоприйняття за допомогою надмірної самоприв'язаності, уникнення негативних емоцій стосовно «Я»; *негативності*, зумовленій незадоволенням, неприйняттям цінності власного «Я», сильно вираженим бажанням

самозміни і самозвинуваченням; *позитивній відкритості*, пов'язаної із усвідомленням та прийняттям цінності особистості на основі оптимальної самоприв'язаності, продуктивного осмислення різномодальних емоцій на адресу власного «Я».

Дослідження особливостей становлення часового компонента особистісної ідентичності з'ясувало, що переживання безперервності особистості в ранньому юнацькому віці представлене трьома типами часової транспективи: *статично-інфантильним*, при якому переживання безперервності базується на неусвідомленні якісної специфіки та некритичному прийнятті різночасових аспектів «Я», орієнтації на минуле; *кризовим*, який виявляється у порушенні переживання безперервності через втрату наступності часових аспектів та ізоляцію Я-ідеалу, що обумовлює їх неприйняття; *наступно-динамічним*, що характеризується переживанням безперервності на основі наступності та прийняття різночасових аспектів «Я» при усвідомленні їх специфіки та суперечностей становлення особистості [7, 28 – 30]; [10, 280]; [13, 80 – 86].

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз літератури дав змогу нам дослідити особистісну ідентичність у ранньому юнацькому віці з метою визначення психологічних особливостей, критеріїв, рівнів її становлення, встановлення засобів та шляхів продуктивного її розвитку. Використовуючи вищеназвані методики дослідження особистісної ідентичності учнів-ліцеїстів, ми отримали такі результати: домінуючим у ранньому юнацькому віці (47,9 % учнів, від загальної кількості досліджуваних) є незбалансований тип ідентифікації як перехідний етап становлення когнітивного компонента особистісної ідентичності від низького рівня (ситуативна ідентифікація) до високого (інтегративна ідентифікація); вікова динаміка осмислення старшокласниками сутності власної особистості характеризується незначним зростанням показників прояву незбалансованого (від 44,1 % до 52,2 %) та інтегративного (від 17,1 % до 25,3 %) типів ідентифікації при достовірному зменшенні ситуативного (від 38,8 % до 22,5 % $p < 0,01$), що говорить про сензитивність активізації процесів диференційованості, опосередкованості та динамічності самосприйняття в ранньому юнацькому віці; низькі показники прояву інтегративного типу ідентифікації (21,0 % старшокласників), відсутність статистично достовірної динаміки у становленні когнітив-

ного компонента особистісної ідентичності вказують на необхідність психокорекційної роботи з учнями у цьому напрямку.

Оптимальне для становлення високого рівня особистісної ідентичності позитивне відкрите емоційно-ціннісне самоставлення, яке забезпечує внутрішню цілісність, стабільність емоційних та смислових сфер особистості, не характерне для даного віку (21,4 % респондентів); домінування негативного виду емоційно-ціннісного самоставлення у ранньому юнацькому віці (46,9 % старшокласників) доцільно розглядати як нормативний етап особистісного розвитку, пов'язаний із трансформацією структури особистісної ідентичності під час подолання вікової кризи; відсутність достовірної позитивної динаміки у становленні емоційно-ціннісного самоставлення від низького рівня (позитивного закритого) до високого (позитивного відкритого) обґрунтовує актуальність цілеспрямованої роботи зі старшокласниками відповідно до вказаних особливостей.

Домінуючим типом часової транспективи в ранньому юнацькому віці є кризовий (відповідно 49,3 % та 59,4 % учнів), індивідуальні відмінності в переживанні якого зумовлюють поліваріативність трансформації особистісної ідентичності, що виявляється у співіснуванні в його межах «консервативного», «регресивного», «розірваного» патернів часової організації «Я».

Майбутнє у більшості респондентів або ідеалізується, або уявляється як «продлонговане теперішнє», внаслідок чого втрачається розуміння якісної специфіки цього часового аспекту; для даного віку провідним залишається «кризове» динаміки «Я» в часі (54,1 % респондентів), що презентує перехідний етап становлення часового компонента особистісної ідентичності від статично-інфантильного (низький рівень) до наступно-динамічного (високий рівень) часової транспективи;

Відсутність позитивної достовірної динаміки в становленні часового компонента особистісної ідентичності визначає необхідність психокорекційної роботи, спрямованої на встановлення учнями оптимальної наступності та прийняття різночасових аспектів «Я», побудову реалістичного майбутнього.

Узагальнений аналіз та інтерпретація даних експерименту дав змогу виявити критерії та показники становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: 1) ідентифікація з влас-

ним «Я» (диференційованість, опосередкованість, динамічність); 2) емоційно-ціннісне самоствалення (модальність, відкритість); 3) часова транспектива (наступність, прийняття різночасових аспектів «Я»).

На основі вказаних критеріїв та показників дослідження нами були виявлені три рівні становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: низький, середній, високий. Характеристика рівнів становлення особистісної ідентичності представлена в таблиці 1.

Аналіз становлення особистісної ідентичності показав, що в ранньому юнацькому віці – у 48,0 % десятикласників та 58,7 % одинадцятикласників – домінують показники середнього рівня. Психологічні особливості цього рівня – незбалансована ідентифікація, негативне емоційно-ціннісне самоствалення, кризовий тип часової транспективи – зумовлені трансформацією структури ідентичності в процесі подолання вікової кризи. Низький рівень особистісної ідентичності, характерний відповідно для 39,5 % та 24,6 % учнів, пов'язаний із недостатнім розвитком механізмів відокремлення та ідентифікації власного «Я» як нетотожного іншим. Переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості підтримується завдяки структурі ідентичності, адекватній позиції «Дитина», тобто має захисний характер. Віковою тенденцією становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці є статистично значуще зниження представленості низького рівня ($t=2,75$, $p<0,01$) при незначному зростанні середнього та високого рівнів. Відсутність достовірної позитивної динаміки в становленні особистісної ідентичності, низькі показники високого рівня (14,5 % респондентів) при стабільному домінуванні показників середнього рівня (53,1 % учнів) свідчать про необхідність психокорекційної роботи зі старшокласниками, спрямованої на продуктивне подолання ними вікової кризи через активізацію механізмів становлення особистісної ідентичності.

На основі аналізу досвіду сучасної практичної психології (І. Дубровіна, С. Кузикова, А. Осипова, Н. Пов'якель, К. Рудес-там, К. Роджерс, Р. Смід, С. Харін, Т. Яценко) [3, 51 – 64]; [16, 97 – 113]. Відповідно до поставленої мети нами були сформу-

Таблиця 1

Характеристика рівнів становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці

Критерії та показники	Р І В Е Н Ї		
	Низький	Середній	Високий
Ідентифікація з власним «Я»: диференційованість, опосередкованість, динамічність	Ситуативний тип ідентифікації, який виявляється в недиференційованості, відсутності опосередкованості самосприйняття, низькому рівні активності, пасивності в процесі організації свого «Я»	Небалансований тип ідентифікації характеризується певною диференційованістю, опосередкованістю самосприйняття Я-концепцію та неопосередкованістю концепцією «Іншого», нестабільним проявом активності в побудові «Я»	Інтегративний тип ідентифікації, який проявляється в диференційованості, опосередкованості самосприйняття, високому рівні свідомої активності в процесі організації свого «Я»
Емоційно-ціннісне самоставлення: модальність, відкритість	Позитивне закрите самоставлення, яке характеризується переживанням самоцінності, самоприйняття за допомогою надмірної самоприв'язаності, уникнення негативних емоцій відносно «Я»	Негативне самоставлення, зумовлене незадоволенням, неприйняттям цінності свого «Я», сильно вираженим бажанням самозміни та самозвинуванням	Позитивне відкрите самоставлення, пов'язане з усвідомленням та прийняттям цінності особистості на основі оптимальної самоприв'язаності, продуктивного осмислення різномодальних емоцій на адресу власного «Я»
Часова трансактива: наступність, прийняття різночасових аспектів «Я»	Переживання безперервності базується на неусвідомленні якісної специфіки та некритичному прийнятті різночасових аспектів «Я», орієнтації на минуле (статично-інфантильний тип ЧТ)	Порушення переживання безперервності через втрату наступності часових аспектів та ізоляцію Я-ідеалу, що обумовлює їх неприйняття (кризовий тип ЧТ)	Переживання безперервності на основі наступності та прийняття різночасових аспектів «Я» при усвідомленні їх специфіки та суперечностей становлення власної особистості (наступно-динамічний ЧТ)

льовані та реалізовані принципи психокорекційної роботи: 1) єдність та послідовність діагностичного і корекційного етапів, що зумовило комплексність та поетапність дослідження; 2) принцип системності, згідно з яким умовою становлення особистісної ідентичності є розвиненість усіх її компонентів, особливості яких

були враховані при виборі вправ та художніх текстів; 3) диференційований підхід, в основі якого лежало врахування вікових та індивідуальних особливостей особистісної ідентичності учнів; 4) принцип активності, відповідно до якого становлення особистісної ідентичності відбувається у процесі продуктивного подолання вікової кризи, який включає апробацію та закріплення в структурі ідентичності нових компонентів; 5) інтегративність психокорекційного впливу на основі міждисциплінарного зв'язку психології з художньою літературою; 6) принцип комплексності, який виявився у використанні адекватних меті та завданням формувального експерименту методів та методик з різних напрямів практичної психології, зокрема: арттерапії (бібліотерапія, проєктивне малювання, створення власних продуктів творчості), психосинтезу, гуманістичної психотерапії, трансактивного аналізу Е. Берна [14, 118].

Підготовчий етап був спрямований на ознайомлення ліцеїстів зі специфікою психокорекції, з'ясування сутності та вікових особливостей особистісної ідентичності під час лекційних занять з елементами бесіди та дискусії.

У процесі основного етапу психокорекції, який включав 20 групових занять (раз на тиждень по 90 хвилин), уроки англійської мови та літератури, а також індивідуальні консультації, розв'язувалися такі завдання:

– розширити діапазон знань учнів про власне «Я» як цілісне динамічне утворення, активізувати інтерес до самопізнання через створення умов для саморозкриття, творчого самовираження, подолання закритості, активізацію механізмів ідентифікації-відокремлення, Я-висловлювань, оволодіння прийомами деіндетифікації та самоідентифікації (когнітивний компонент);

– активізувати процеси усвідомлення та прийняття цінності власного «Я», подолання надмірної самоприв'язаності, самозвинувачення на основі активізації механізмів внутрішнього діалогу, особистісного досвіду, осмислення свого стану (*емоційно-оцінний компонент*);

– розвивати навички самоаналізу старшокласниками внутрішньої динаміки, осмислення якісної специфіки різночасових аспектів життєвого шляху, стимулювати переживання безперерв-

ності особистості через активізацію механізму автобіографічної пам'яті (*часовий компонент*).

Під час кожного з уроків англійської мови та літератури відбувалося осмислення ліцеїстами різних аспектів власного «Я» у процесі «творчого діалогу» з художніми текстами за допомогою методів та прийомів: групова дискусія, психологічний аналіз проблематики та образів творів, використання літературних текстів як ілюстративного матеріалу та основи психодрами, написання творчих робіт.

Наводимо приклад літературного матеріалу який ми використовували при вивченні особистісної ідентичності ліцеїста. Орієнтуючись на твори класиків зарубіжної літератури, зокрема, У. Шекспіра, Д. Лондона, Е. Тріоле, ми створювали ситуації глибокого пізнання особистості літературних героїв з метою більш глибокого самопізнання старшокласника.

Усі форми психологічного аналізу, маючи художньо-пізнавальне значення, спрямовують до синтезу, до роздумів та до створення нових характеристик.

Форма проведеної психокорекційної роботи подається через характеристику архітекτονіки занять (вступна, робоча, підсумкова фази), психокорекційних вправ із зазначенням мети, інструкції, необхідного часу та аспектів обговорення, аналіз методів, прийомів та технік: бесіда, групова дискусія, міні-лекція, рольова гра, проєктивне малювання, метафоризація, психологічний коментар керівника, робота в підгрупах, домашнє завдання, техніки приєднання, висловлювання по колу, активне слухання, Я-висловлювання.

Заключний етап психокорекції був спрямований на узагальнення отриманого ліцеїстами особистісного досвіду, осмислення динаміки структурних компонентів особистісної ідентичності за допомогою бесіди, рефлексивних самозвітів, проєктивного малювання.

Для виявлення кількісних та якісних змін у становленні особистісної ідентичності в учнів контрольної та експериментальної груп було проведене експериментальне дослідження (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка рівнів становлення особистісної ідентичності
в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах**

Рівні особистісної ідентичності	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	абс.	у %	абс.	у %	абс.	у %	абс.	у %
Низький	8	24,3	9	25,7	6	18,2	2	5,7
Середній	21	63,6	21	60	23	69,7	22	62,9
Високий	4	12,1	5	14,3	4	12,1	11	31,4

В експериментальній групі кількість старшокласників з низьким рівнем особистісної ідентичності зменшалася в 4,5 раза, а з високим зросла в 2,2. У контрольній групі спостерігається протилежна тенденція: зменшення показників низького рівня особистісної ідентичності статистично не значуще, показники високого рівня не змінюються взагалі. Вивчення динаміки становлення структурних компонентів особистісної ідентичності в експериментальній групі вказує на достовірні позитивні зміни по кожному з них. Щодо когнітивного компонента особистісної ідентичності вказана тенденція виявилася у зростанні в учнів-ліцеїстів диференційованості, опосередкованості самосприйняття, свідомої активності в організації свого «Я» ($p < 0,05$). Для емоційно-ціннісного самоставлення цих учнів характерне підвищення самоцінності, самоприйняття, зниження самозвинувачення та надмірної самоприв'язаності ($p < 0,01$). Зміна часового компонента особистісної ідентичності виявилася у зростанні показників наступно-динамічного типу часової транспективи ($p < 0,01$). У межах кризового типу часової транспективи як домінуючого для цього віку нами були виявлені достовірне зменшення показників втрати наступності різночасових аспектів «Я» ($p < 0,001$), зростання прийняття свого «Я» в часі ($p < 0,001$). Вказані особливості характеризують продуктивність подолання учнями вікової кризи, що виявляється у позитивній динаміці становлення особистісної ідентичності в досліджуваних експериментальної групи і вказує на ефективність апробованої психокорекційної моделі.

Продуктивність якісних змін у становленні структурних компонентів особистісної ідентичності (зростання диференційованості, опосередкованості самосприйняття, активності в процесі побудови свого «Я»; усвідомлення та прийняття цінності власної особистості, подолання надмірної самоприв'язаності та самозвиначення; стабілізація переживання безперервності при адекватному сприйнятті якісної специфіки різночасових аспектів власного «Я») зумовили зростання темпів продуктивного становлення особистісної ідентичності в експериментальній групі в порівнянні з контрольною. Наведені дані підтвердили ефективність апробації психокорекційної моделі становлення особистісної ідентичності як шляху особистісного зростання учнів-ліцеїстів.

На основі узагальнення досвіду проведеної психокорекційної роботи, аналізу кількісних та якісних результатів її впровадження були сформульовані рекомендації для роботи викладачів і психологів з учнями раннього юнацького віку. Розробка програми роботи з батьками з корекції становлення особистісної ідентичності старшокласників є перспективою нашої подальшої роботи.

Література

1. Бех І. Ідентифікація особистості / І. Бех // Рідна школа. – 2013. – № 4–5. – С. 20–25.
2. Гуменюк О. Структурно-функціональне взаємодоповнення складових Я-концепції людини / О. Гуменюк // Соціальна психологія. – 2005. – № 5 (13). – С. 66–75.
3. Дубовина И.В. Школьная психологическая служба : вопросы теории и практики / И.В. Дубовина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
4. Злишков В.Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В.Л. Злишков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5 (19). – С. 128–137.
5. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.М. Ічанська. – К., 2002. – 19 с.
6. Клочек Л.В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.В. Клочек. – К., 2005. – 20 с.

7. Мачинський О.В. До проблеми ідентифікації особистості / О.В. Мачинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 7. – С. 28–30.

8. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.Н. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–141.

9. Панок В.Г. Психологія життєвого шляху особистості : [монографія] / В.Г. Панок, Г.В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

10. Раджабова С.Ш. Глибинно-психологічний підхід до проблеми ідентифікації / С.Ш. Раджабова // 36. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2006. – Том 8. – Ч. 5. – С. 289–295.

11. Середняцька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І.Я. Середняцька. – Одеса, 2005. – 20 с.

12. Старовойтова И.И. Личностная идентификация и реидентификация в переходном обществе / И.И. Старовойтова // Перспективы. – Одесса, 1998. – № 4. – С. 114–117.

13. Черемних К.О. Особистісна ідентифікація як механізм самоздійснення й життєтворчості / К.О. Черемних // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 80–86.

14. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 344 с.

15. Ямницький В.М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент : [монографія] / В.М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України – СВД Черкасов М.П., 2006. – 362 с.

16. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції : [навчальний посібник] / Т.С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

References

1. Bekh, I. (2013). Identyfikatsiia osobystosti [Identification of the person]. *Ridna shkola – Native school*, 4–5, 20–25 [in Ukrainian].

2. Humeniuk, O. (2005). Strukturno-funktsionalne vzaiemodopovnennia skladovykh Ya-kontseptsii liudyny [Structural-functional complementarity of the components of the I-concept of a person]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 5 (13), 66–75 [in Ukrainian].

3. Dubovina, I.V. (1991). *Shkolnaya psikhologicheskaya sluzhba: voprosy teorii i praktiki* [School Psychological Service: The Question of Theories and Practice]. Moscow: Pedagogika [in Russian].

4. Zlyvko, V.L. (2006). Problema osobystisnoi ta profesiinoi samo-identyfikatsii v suchasniy psykholohii [The problem of personal and professional self-identification in modern psychology]. *Sotsialna psykholohiya – Social Psychology*, 5 (19), 128–137 [in Ukrainian].

5. Ichanska, O.M. (2002). Stanovlennia osobystisnoi identychnosti v rannomu yunatskomu vitsi [Formation of personal identity at an early age]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Klochek, L.V. (2005). Rozvytok protsesiv identyfikatsii i vidosoblennia u pidlitkovomu i rannomu yunatskomu vitsi [Development of processes of identification and separation in adolescence and early adolescence]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Machynskiy, O.V. (2000). Do problemy identyfikatsii osobystosti [To the problem of identification of a personality]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 7, 28–30 [in Ukrainian].

8. Pavlenko, V.N. (2000). Predstavleniya o sootnoshenii sotsialnoy i lichnostnoy identichnosti v sovremennoy zapadnoy psikhologii [Representations of the relations of the social and personal identity in modern western psychology]. *Voprosy psikhologii – Questions of Psychology*, 1, 135–141 [in Russian].

9. Panok, V.H., & Rud, H.V. (2006). *Psykholohiia zhyttievoho shliakhu osobystosti [Psychology of the life path of the individual]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

10. Radzhabova, S.Sh. (2006). Hlybyнно-psykholohichniy pidkhid do problemy identyfikatsii [Deep psychological approach to the problem of identification]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology APS of Ukraine*. S.D. Maksymenkas (Ed.). (Vol. 8, part 5), (pp. 289–295). Kyiv [in Ukrainian].

11. Seredniatska, I.Ya. (2005). Psykholohichniy analiz kryzy identychnosti u studentskoi molodi [Psychological Analysis of the Identity Crisis of Student Youth]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

12. Starovoytova, I.I. (1998). Lichnostnaya identifikatsiya i reidentifikatsiya v perekhodnom obshchestve [Personal identity and identification in a transitional society]. *Perspektivy – Prospects*, 4, 114–117. Odessa [in Russian].

13. Cheremnykh, K.O. (2009). Osobystisna identyfikatsiia yak mekhanizm samozdiisnennia y zhyttietvorchosti [Personal identification as a mechanism for self-realization and life-creation]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*, 2, 80–86 [in Ukrainian].

14. Erikson, E. (1996). *Identichnost: yunost i krizis [Identity: youth and crisis]*. Moscow [in Ukrainian].

15. Yamnytskyi, V.M. (2006). *Rozvytok zhyttietvorchoi aktyvnosti osobystosti: teoriia ta eksperyment [Development of life-giving activity of the person: theory and experiment]*. Odesa: PNTs APN Ukrainy – SVD Cherkasov M.P. [in Ukrainian].

16. Yatsenko, T.S. (1996). *Psykhologichni osnovy hrupovoi psykhokoreksii [Psychological foundations of group psychocorrection]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].